

ILEGÁLNE PRECHODY ŠTÁTNEJ HRANICE V NITRIANSKOM ÚSEKU V ROKOCH 1938 – 1945

MARTIN H E T É N Y I

HETÉNYI, M.: *Illegal Crossings of Slovak-Hungarian State Borders in Nitra Stretch by Soldiers in 1938 – 1945*. *Vojenská história*, 9, 2, 2005, pp 55 – 71, Bratislava.

The reviewed study deals with some issues of border events development in the district of Nitra in 1938 – 1945. This topic represents an integral part of regional history of southern Slovakia that was in the observed period significantly determined by detrimental Slovak-Hungarian relations after Vienna arbitration. The author observes members of armies of various states in connection with individual cases of crossing the state borders. He takes note of the way, in which the authorities of local state administration of both sides solved the cases of violating the border. In the introduction he analyses the situation in borderland in the period immediately after Vienna arbitration, he pays attention to tempers of people on both sides, but also to a so-called intelligence war between both the states. The author divided individual cases of crossing the state borders in the observed stretch to several groups that he analysed separately. *Military History. Slovakia. Slovak-Hungarian State Borders in Nitra Stretch. 1938 – 1945.*

Vývin pohraničného diania v okrese Nitra v rokoch 1938 – 1945 tvorí neoddeliteľnú súčasť regionálnych dejín južného Slovenska. Mal aj širší dosah. Vo veľkej miere tu pôsobil vplyv nemeckej moci a nezdravých bilaterálnych slovensko-maďarských vzťahov. Incidenty na nitrianskom pohraničí boli neraz ohniskom nesváru medzi slovenskými a maďarskými štátnymi orgánmi. Cez štátne hranice prechádzali rozmanité zložky obyvateľstva – podstatnú časť tvorili príslušníci armád rôznych štátov. Ovplyvnili život, nálady i reakcie obyvateľstva a verejných orgánov. Dennodenne sa museli obyvatelia i slovenské úrady, ktoré však nie vždy pohraničné problémy zvládali racionálne a koordinovane, vyrovnávať s ilegálnymi prechodmi cez hranice. Štúdiá vychádza najmä z výskumu materiálu uloženého vo fondoch štátnych úradov a bezpečnostných orgánov v štátnych archívoch.

Slovensko-maďarské vzťahy v rokoch autonómie Slovenska a samostatného slovenského štátu vyvolávali v spoločnosti trvalé napätie. Otvorené napätie medzi Maďarskom a slovenskou vládou prepuklo po Viedenskej arbitráži. Arbitrážnym rozhodnutím, podpísaným 2. 11. 1938 vo Viedni, stratilo Slovensko územie, ktoré malo rozlohu 10 390 km² a s ním 854 218 obyvateľov. Z nich sa, podľa posledného sčítania obyvateľstva z roku 1930, 503 980 hlásilo k maďarskej národnosti, k slovenskej a českej 272 145.¹ Proklamovaný etnický princíp

¹Okrem toho tam žilo 26 151 Židov, 8 074 Nemcov, 1826 Rusínov a zvyšok iných. DEÁK, L.: *Viedenská arbitráž 2. novembra 1938*. Bratislava : Nadácia Korene, 1998, s. 35. Bližšie pozri aj HEYDUK, M. – CHALUPA, A. – KVAČEK, R.: *Československý rok 1938*. Praha : Panorama, 1988, s. 241-244.

O iných údajoch sa zmieňuje Róbert Letz (LETZ, R.: *Náčrt dejín Uhorska a Maďarska*. Bratislava : Polygrafia, 1995, s. 111,112.): Slovensko stratilo 10 390 km² územia s 854 217 obyvateľmi, z toho 505 803 Maďarov a 276 287 Slovákov. Dagmar Čierna-Lantayová uvádza v tabuľke štatistiky z dvoch zdrojov (ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Podoby česko-slovensko – maďarského vzťahu 1938 – 1949*. Bratislava : Veda, 1992, s.12.):

Zdroj:	Národná banka československá	Magyar Statisztikai Szemle
Maďarsku pripadlo územie	10 307 km ²	10 423 km ²
Celkový počet obyvateľstva	854 217	859 885
Maďarská národnosť	504 114	505 808
Slovenská alebo česká národnosť	272 337	276 287

rozhodnutia bol voči Slovensku porušený, okrem iného, odtrhnutím 62 slovenských obcí (kde žilo 76-tisíc obyvateľov) v okolí Nových Zámkov, Vrábľov a Hurbanova.² Po obsadení južných oblastí, ktoré prebiehalo medzi 5. a 10. novembrom, opustili okupované územie pod tlakom násilných opatrení tisícky obyvateľov slovenskej, židovskej, rusínskej a českej národnosti. Sťažené podmienky a maďarizačné akcie maďarských vojenských a správnych orgánov na okupovanom území tvrdo zasiahli do ľudských práv, najmä obyvateľov nemaďarskej národnosti.³ Na druhej strane 60-tisíc občanov maďarskej národnosti zostalo rukojemníkmi slovenskej vlády. V okrese Nitra žilo 13-tisíc Maďarov.⁴

Do okresu Nitra patrilo pred odstúpením južného Slovenska 62 obcí. Po jeho reorganizácii v novembri 1938 sa do okresu zaradili aj okolité obce, ktorých okresné mestá pripadli Maďarsku.⁵ Po ustálení česko-slovensko-maďarskej štátnej hranice v marci 1939 boli Maďarsku z Nitrianskeho okresu odstúpené – Paňa a Veľký Cetín, Veľké Hyndice, Kaláz, časť Veľkého Kýru a Dolný Jatov. Maďarsko Slovensku odstúpilo obec Degeš. Od marca 1939 Okresný úrad (OÚ) v Nitre evidoval 64 obcí.⁶

Slovenské štátne hranice v čase autonómie i počas samostatného slovenského štátu zabezpečovala Finančná stráž. Pod jej inšpektorát v Urmíne patrili oddelenia v Močenku (okres Sereď), Branči, Malom Cetíne, Urmíne, Poľnom Kesove a Degeši; v okrese Nitra pôsobilo aj oddelenie v Lapášskych Ďarmotách podliehajúce inšpektorátu v Zlatých Moravciach.⁷ Počet príslušníkov Finančnej stráže nebol dostatočný na zaistenie štátnych hraníc⁸, preto im boli nápomocné oddiely HG⁹ a vojsko – v Nitre sídlili jazdecká koruhva, delostrelecký motorizovaný pluk 5 a peší pluk 5.¹⁰ V júli 1939 sa zlúčením vojenských oddielov s Finančnou strážou konštituovala Pohraničná stráž.¹¹ Pozornosť štátnym hraniciam venovali i žandárske stanice (ŽS), ktorých obvody hraničili so štátnymi hranicami (ŽS Šoporňa, Močenok, Degeš, Urmín, Ivanka pri Nitre a Veľký Lapáš). Colné záležitosti vybavovali colné úrady (Branč a Veľký Lapáš).¹²

²DEÁK, L.: Slovensko v politike Maďarska v rokoch 1938 – 1939. Bratislava : Veda, 1990, s.102-111. Pozri aj LIPTÁK, L.: Maďarsko v slovenskej politike za druhej svetovej vojny. In: Príspevky k dejinám fašizmu v Československu a Maďarsku. Bratislava 1969, s. 189-283; ŽUDEL, J.: Zmeny československo-maďarských hraníc v dôsledku Viedenskej arbitráže. In: Slovenská archivistika, roč. 26, 1991, č. 2, s. 34-43.

³VIETOR, M.: Dejiny okupácie južného Slovenska. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1968, s. 42. Bližšie pozri aj DEÁK, L.: Slováci v maďarskej politike v rokoch 1918 – 1939. Bratislava : Slovakia Plus 1996, s. 67-71; KIRSCHBAUM, J. M.: Postavenie Slovákov na okupovanom území a politika slovenskej vlády. In: Slováci v Maďarsku. Martin : MS, 1994, s. 207-217; MARKO, A. – MARTINICKÝ, P.: Slovensko-maďarské vzťahy – história a súčasnosť vo faktoch. Bratislava : Signum, 1996, s. 15-18; POTEMLA, M.: Politický život Slovákov na južnom Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In: Slováci v Maďarsku. Martin : MS, 1994, s. 157-182; TILKOVŠZKY, L.: Južné Slovensko v rokoch 1938 – 1945. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1972, s. 36-40.

⁴Bližšie pozri HETÉNYI, M.: Maďarská menšina v pohraničnom okrese Nitra v rokoch 1938 – 1945. Vzťahy štátneho aparátu a maďarskej menšiny. Diplom. práca, FF UKF, Nitra 2002, s. 28-79.

⁵K Nitrianskemu okresu sa pridružili obce Hornia Kráľová a Močenok z bývalého okresu Galanta, obec Babindol ako pozostatok Vrábľského okresu. Obec Šoporňa patrila do okresu Sereď, ale obvod ŽS Šoporňa podliehal OÚ v Nitre.

⁶Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky (MV SR), Štátny archív v Nitre (ŠA NR), pobočka v Nitre (pob. NR), f. Okresný úrad v Nitre (OÚ NR), šk. 45, č. 60/1940 prez.

⁷Slovenský národný archív Bratislava (SNA), f. MV, šk. 10, č. 7050/1939 prez.

⁸SNA, f. MV, šk. 33, č. 1169/1939 prez. MV SR, ŠA v Nitre, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 40, bez č./1939 prez.

⁹Od konca augusta 1939 sa v súvislosti s medzinárodnou situáciou zintenzívňovali vojenské prípravy slovenskej armády. Aby sa uvoľnila časť armády, na južnú hranicu nastúpili jednotky HG a FS. LIPTÁK, L.: Maďarsko v politike slovenského štátu v rokoch 1939 – 1943. In: Historický časopis, roč. 15, 1967, č. 1, s. 6.

¹⁰KIŠ, Š.: Formovanie odbojového hnutia na Slovensku. In: Vojenské dejiny Československa od roku 1939 do roku 1945. IV. díl. Praha : Naše vojsko, 1988, s. 50.

¹¹Jednotky Pohraničnej stráže boli zrušené v januári 1941, keď ich nahradili poplachové oddiely. Bližšie pozri BAKA, I.: K problematike zaistenia hraníc Slovenska v rokoch 1939 – 1944. In: Vojenská história, roč. 7, 2003, č. 3, s. 121-130.

¹²MV SR, ŠA v Nitre, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 40, č. 802/1939 prez.

Vojenská história

Obyvatelia Nitrianskeho okresu mali k dispozícii 3 priechody, neskôr, po stabilizovaní hraničnej čiary, 7 priechodov malého pohraničného styku. Využívali ich najmä sezónni hospodárski robotníci, ktorí na prechod cez hranice potrebovali príležitostnú pohraničnú legitimáciu vystavenú jednotlivými notárskymi úradmi.¹³ Kľúčovým medzinárodným hraničným priechodom bola trasa Branč – Veľký Kýr, kde bolo povinné sa legitimovať cestovným pasom, vydaným OÚ. Iba po preukázaní sa pasovej kontrole vykonávanej štátnym policajným úradom v Branči mali povolený prechod motorové vozidlá a bicykle. Zároveň tadiaľ viedla aj železničná trať.¹⁴

Počas trvania vojenskej správy na okupovanom území (november – december 1938) prinášali správy o maďarskom obsadzovaní jednotlivých obcí do ČSR predovšetkým utečenci, ako i tajní dôverníci slovenskej národnosti, ktorí zostali žiť na okupovanom území. Výnimočné nebolo ani získavanie dôverných správ od maďarských štátnych zamestnancov, s ktorými sa slovenskí občania priateľili, napr. od novozámockého podžupana Majthényiho. Prednosta colného úradu z Veľkého Lapáša sa takéto správy dozvedel od „*istého maďarského štátneho zamestnanca z pohraničia, ktorý túto okolnosť prezradil v rozrušení nad jeho náhlym povolaním k vojsku*“.¹⁵

Jednou z úloh slovenskej spravodajskej činnosti bolo získavanie dôverných a tajných informácií z pohraničných oblastí okupovaných Maďarskom. Do spravodajskej činnosti sa priamo zapojili slovenské žandárske stanice, i iné bezpečnostné zložky pôsobiace v pohraničí. Žandárske stanice odovzdávali svoje poznatky spravodajskému dôstojníkovi na veliteľstve v Trenčíne. Ľudia, ktorí mapovali pomerne presný obraz situácie u južných susedov, boli tajnými dôverníkmi, ktorých mená z bezpečnostných dôvodov nenájdeme ani v dobových hláseniach. Bolo však prirodzené, že to boli obyvatelia pohraničných obcí slovenskej národnosti či spriatelení Maďari.¹⁶ Spravodajské informácie sa týkali predovšetkým maďarských silových zložiek, ich pohybu a lokalizácie, mobilizácie, počtu a veku vojakov a dôstojníkov, nálad vo vnútri jednotlivých oddielov, kvality a kvantity výzbroje a výstroja. V pozornosti zostávali i súkromné cesty maďarských dôstojníkov na Slovensko za svojimi starými priateľmi (zväčša bývalými uhorskými šľachticmi).¹⁷

Z protokolov a služobných hlásení žandárskych staníc a styčných dôstojníkov¹⁸ je zjavné, že v čase obsadenia južného Slovenska bola v obciach so slovenskou väčšinou nálada stiesnená a chladná¹⁹. Naopak, u maďarského obyvateľstva, ako napr. v Nových Zámkoch, zavládlo

¹³MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 40, bez č./1939 prez. MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 57, č. D1-439/1944 prez. MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 376, č. 18838/1939 adm. Malý pohraničný styk bol upravený na 10 km do hĺbky územia. V okrese sa to týkalo 14 obcí. O hustejšiu sieť priechodov pre robotníkov viackrát žiadali majitelia prihraničných pozemkov. Slovenské úrady im však nevyhoveli.

¹⁴MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 368, č. 8564/1939 adm.

¹⁵MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 56, č. D1-96/1944 prez.

¹⁶Veliteľstvo I. divíziej oblasti v máji 1944 nariadilo všetkým žandárskym staniciam a oddeleniam finančných stráží v južnom pohraničí, aby sledovali a získavali o Maďarsku tieto správy: a) ako a o čom sa zmieňuje maďarská tlač a najnovšia literatúra o Slovensku, ako ďaleko sú prejavované revizionistické snahy v Maďarsku, v akom štádiu je komunizmus v Maďarsku, b) o vojenských útvaroch, c) letiskách, vojenských skladoch, spravodajstve, organizáciách, atď. MV SR, ŠA NR, f. Oblastné žandárske veliteľstvo v Nitre (ObŽV NR), šk. 7, č. 258/1944. Podobné inštrukcie však dostali už viackrát i predtým.

¹⁷V nitrianskom pohraničí v skúmanom období uskutočňovali cvičenia, resp. určitú dobu pobudli rôzne skupiny maďarského vojska počínajúc tankovými útvarmi po protiletadlové delostrelectvo. MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 3, č. 75/1941. MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 4, č. 268/1942. MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 6, č. 331/1943. MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 56, č. D1-96/1944 prez.

¹⁸Blížšie pozri NIŽŇANSKÝ, E.: Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte. Prešov : Universum, 1999, s. 49-50.

¹⁹MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 40, č. 2810/1939 prez. Obyvatelia slovenskej národnosti sa museli veľmi skoro vyrovnávať s aroganciou úradníkov a četníkov dosadených zo starého Maďarska. Keď stránka na pošte alebo četníckej stanici prehovorila po slovensky, zostala nepovšimnutá. Učitelia museli maďarským dôstojníkom zložiť sľub vernosti Maďarsku. Nálada bola stiesnená, protimaďarská, pričom obyvatelia očakávali po určitom čase návrat k Slovensku.

všeobecné nadšenie. Správy obyvateľov z okupovaného územia svedčili o tom, že slovenská menšina nezostala voči svojmu postaveniu pasívna. V predvianočnom a vianočnom období roku 1938 vznikali demonštrácie za pripojenie k ČSR v Dolnom a Hornom Síleši, Fíši, Dvoroch nad Žitavou, Komjaticiach, Černíku a Šuranoch.²⁰ Po ich potlačení sa maďarskí žandári dopúšťali teroru, keď pri výsluchoch používali neľudské metódy. Napríklad vyšetrovaných postavili k rozžeravenému sporáku, kde ich držali až do omdlenia. Po demonštráciách desiatky účastníkov uväznili.²¹ Detailne sú zachytené aj tragické udalosti v Šuranoch na Vianoce 1938, keď pred kostolom došlo k ostrej strelbe – maďarskí žandári strieľali do protestujúcich Slovákov. Následkom toho jedna žena prišla o život a piati boli zranení.²²

Četnícka stanica (ČS) Urmín informovala o drahoste a nezamestnanosti, o protestoch Slovákov v Komjaticiach²³, OČV v hlásení nadriadenému veliteľstvu upozornilo na vzrastajúcu sa protimaďarskú náladu v Leviciach a tiež na drahotu.²⁴ Podobné správy o prenasledovaní Slovákov, o nezamestnaných, biede a iných problémoch, ktoré kvárilí obyvateľov na okupovanom území, sa zaznamenávali až do konca vojny. Protestujúcimi však boli nielen Slováci, ale i obyvatelia maďarskej národnosti, ktorí neraz žiadali buď prácu či finančnú podporu, alebo sa prinavrátiať k Slovensku.²⁵ Napr. podľa zistení ČS v Močenku, z januára 1939, s maďarským režimom už nesúhlasili ani osoby, ktoré predtým propagovali sa pripojenie k Maďarsku. V obsadených obciach sa objavovali protimaďarské nápisy, a za protimaďarskú propagandu bolo zatknutých 60 občanov v Zemnom a 30 vo Farkašde.²⁶

Česko-slovenské správne orgány, konkrétne MV, mali evidentný záujem, aby sa skutky vyčínajúcich osôb v zabranom území podrobne zaznamenali.²⁷ Dosiahol sa však len malý úspech. Boli zaznamenané napr. prečiny dedinských šovinistov, ktorí vstúpili do služieb maďarských úradov a prenasledovali Slovákov.²⁸ Utečenci poskytli svedectvá aj o výčinoch nových maďarských orgánov, ale väčšina týchto ľudí nedokázala označiť mená a bližšie postavenie dotýčajúcich funkcionárov.²⁹ Ako príklad možno uviesť postup maďarských vojenských veliteľstiev so žiadateľmi o hraničné priepustky. Veliteľstvá určené vydávať priepustky na prekročenie demarkačnej čiary sa viackrát dopustili vydierania slovenských občanov. Žiadali od nich, aby im priniesli podpisové listiny za pripojenie sa k Maďarsku, alebo, aby zistili dislokáciu česko-slovenského vojska v pohraničí. Až po sľube, že tak učinia, a po podpise na neurčitý dokument, im priepustky vydali a ako motivácia im bola ponúknutá

²⁰DEÁK, ref 2, s. 142. Maďarská vláda zvalila vinu za napäté vzťahy a nepokoje na propagandu slovenskej vlády, priamo riadenú z centrál v Nitre, ktorá – podľa maďarskej vlády, poburovala slovenské obyvateľstvo, živila v ňom nádej na revíziu Viedenskej arbitráže a tieto podvratné akcie viedli aj k nepokojom.

²¹MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 40, č. 3093/1939 prez. MV SR, ŠA NR, f. Okresné četnícke veliteľstvo v Nitre (OČV NR), šk. 10, č. 8/1939, MV SR, ŠA v Nitre, f. OČV NR, šk. 10, č. 117/1939.

²²MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 40, bez č./1939 prez.

²³MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 40, č. 2933/1939 prez.

²⁴MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 40, č. 2848/1939 prez. MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 1, č. 435/1939. Podobné hlásenia podali i ďalšie žandárske stanice.

²⁵MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 2, č. 112/1940. MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 2, č. 200/1940. MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 7, č. 4/1944. MV SR, ŠA NR, f. OČV NR, šk. 10, č. 179/1939. MV SR, ŠA NR, f. OČV NR, šk. 10, č. 269/1939. MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 40, č. 2848/1939 prez.

²⁶MV SR, ŠA NR, f. OČV NR, šk. 10, č. 8/1939.

²⁷Pre prípravu retorčných opatrení, pre možnosť zaslať správy Berlínu, pre vysporiadanie sa s vyčínajúcimi po prípadnom navrátení okupovaného územia. MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 1, č. 529/1939. Nariadenie Prezídia MV z 27. 10. 1939 okresným úradom: „*Ministerstvo vnútra, sledujúc ochranu záujmov príslušníkov slovenskej národnej skupiny na odstúpenom území a pre získanie evidencie o všetkých prípadoch prehmatov...žiada, aby bol každý prípad...po presnom a podrobnom vyšetrení hlásený MV a v odpise MZV.*“

²⁸Nariadenie si mnohí velitelia staníc chybné vysvetľovali, pretože posielali svoje hlásenia priamo MV a MZV. Preto HVŽ v apríli 1940 poučilo podriadené útvary, že žandári mali správy predostrieť len príslušnému OÚ, ktorý bol potom povinný ihneď informovať MV (vtedy už ÚŠB) a MZV. Okrem toho, pochopiteľne, mali žandárske stanice odpisy správ priamo predložiť i HVŽ. (MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 2, č. 169/1940.)

²⁹MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 37, bez č./1939 prez.

finančná odmena. Pri hlásení prípadu slovenským orgánom však postihnutí nikdy nevedeli uviesť meno ani hodnosť maďarských dôstojníkov.³⁰

Obetou neštandardných pohraničných vzťahov a terčom útokov bola bezpochyby židovská komunita na oboch stranách nových hraníc, a to nielen na nitrianskom úseku. Židia boli už pred Viedenskou arbitrážou obviňovaní zo slovenskej aj maďarskej strany z promaďarských, resp. proslovenských vystúpení. Situáciu pri obsadzovaní južného Slovenska sa snažila využiť nielen slovenská vláda na deportácie Židov do pohraničia, ale aj maďarská strana na odstránenie Židov zo svojho územia, ktorí nemali na tomto území domovské právo.³¹

Na zabranom území koncom roka 1938 maďarská civilná správa prevzala kompetencie od maďarských vojenských okupačných orgánov. Zároveň na lokálnej úrovni prebrala iniciatívu v rokovaní so slovenskými partnermi. Cieľom rokovaní malo byť odstránenie pohraničných problémov. Komunikácia miestnych funkcionárov v nitriansko-vrábeľskej časti pohraničia bola korektná. 7. 1. 1939 sa na schôdzke v Novej Vsi nad Žitavou³² dohodli maďarskí a slovenskí miestni funkcionári³³ a dôstojníci, že pohraničné stráže môžu v prípade náboženských obradov (omša, pohreb atď.) povoliť prechod demarkačnou hranicou viacerým osobám naraz, v uzavretej skupine, maximálne 1 hodinu pred a po skončení obradu.³⁴ 2. 3. 1939 sa uskutočnila ďalšia porada predstaviteľov miestnych česko-slovenských a maďarských civilných a vojenských úradov, tentoraz na OÚ v Nitre. Výsledkom bolo zavedenie pasovej kontroly vo vlakoch na trať Ivanka pri Nitre – Komjatice, ako i koordinácia v udržiavaní a prevádzaní vodných diel na rieke Nitra.³⁵ Posledná schôdzka počas autonómie Slovenska sa konala dňa 11. 3. 1939 vo Veľkom Cetíne. Rokovalo sa tu však len o priebehu odovzdávania obcí Maďarsku, resp. preberania obcí z Maďarska (po ustálení štátnej česko-slovensko – maďarskej hranice).³⁶ Odovzdanie a prevzatie obcí z pohľadu vojenských orgánov prebehlo 14. 3. bez incidentov.³⁷

Pravdepodobne ďalšie, zároveň aj posledné stretnutie miestnych orgánov vôbec, sa uskutočnilo až 6. 7. 1944 vo Vrábľoch. Bola to len informatívna schôdzka, ktorá však nepriniesla žiadne konkrétne výsledky. Maďarské správne orgány z Nových Zámkov a Šale následne požiadali okresného náčelníka o ďalšie pracovné stretnutie, ktorého predmetom mala byť úprava priechodu hraníc v rámci malého pohraničného styku pre sezónnych robotníkov a riešenie správy bývalých židovských statkov ležiacich na oboch stranách hraníc. Tá sa však pre Povstanie neuskutočnila.³⁸

Po skončení práce slovensko-maďarskej delimitačnej komisie z marca 1939 sa vyskytli nedostatky, ktoré vyústili do konfliktných situácií. Niektoré menšie úseky hraničnej čiary boli v teréne nedostatočne vykolikované. Preto vznikol v decembri 1943 medzi slovenskou obcou Šoporňa a obcou na maďarskej strane Váhovce majetkový spor o drevo z pohraničného lesa. Na rozmedzí obecných chotárov, ktoré bolo zároveň aj štátnou hranicou, sa nachádzal les, ktorého časť patrila maďarskému biskupstvu (na maďarskej strane) a časť Urbárskej spoločnosti obce Šoporňa. V dňoch 6. – 9. 12. 1943, keď pracovali maďarskí drevorubači v lese, Šoporňania predpokladajúc, že si maďarskí drevorubači odniesli aj drevo zo slovenskej časti lesa v hodnote 4 – 5-tisíc Ks, si vynútili príchod prednostu Štátneho katastrálneho meračského úradu na spornú

³⁰MV SR, ŠA NR, f. OČV NR, šk. 8, č. 825/1938. MV SR, ŠA NR, f. OČV NR, šk. 10, 8/1939.

³¹VIETOR, ref 3, s. 35. Bližšie pozri NIŽŇANSKÝ, ref 18, s. 71-77, 220-223.

³²Táto obec patrila do 14. 3. 1939 Maďarsku.

³³Stretnutia sa zúčastnili okresní náčelníci z Nitry a Zlatých Moraviec, za maďarskú stranu hlavný slúžny z Vrábeľ.

³⁴MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 40, č. 62/1938 prez.

³⁵MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 40, č. 605/1939 prez.

³⁶MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 40, č. 689/1939 prez. Dodatok v dohode: odsun materiálu a majetku patriacemu druhému štátu, ktorý nemohol byť včas evakuovaný, bol predĺžený do 17. 3. 1939, pričom sa ho obe strany zaviazali strážiť.

³⁷MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 40, č. 689/1939 prez. Slávnostné privítanie maďarských úradníkov prebehlo jedine vo Veľkom Cetíne.

³⁸MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 57, č. D1-454/1944 prez.

Vojenská história

hranicu. Až ten na mieste zistil, že sporná časť lesa patrí maďarskému vlastníkovi. Šoporňanom nezostalo nič iné, ako vziať jeho prehlásenie na vedomie a rešpektovať ho.³⁹

Štátne hranice nelegálne prechádzali utečenci, organizovaní prevádzачi utečencov, osoby, ktoré chceli na druhej strane hraníc nakupovať, pašeráci, poľskí vojaci, príslušníci maďarskej pohraničnej stráže, maďarskí žandári, vojenský zbehovia, partizáni a vojaci maďarskej a nemeckej armády. Na doplnenie treba uviesť príklad narušenia slovensko-maďarských štátnych hraníc i vo vzdušnom priestore (ak nepočítame prelety spojeneckých či fašistických lietadiel, ktoré začali v lete 1944⁴⁰), keď v auguste 1942 zablúdil v hmle pilot maďarského športového bezmotorového lietadla na trase Ostrihom – Senec a musel núdzovo pristáť v Nitre na vojenskom letisku.⁴¹

* * * *

Samostatnú skupinu so špecifickými dôvodmi na útek tvorili vojenský zbehovia maďarskej armády, ktorí opustili svoje domovy na odstúpenom území. Medzi najčastejšie dôvody úteku z maďarskej armády (resp. nenastúpenia do vojenskej služby) patrili: týranie pre slovenskú národnosť a odmietnutie bojovať po boku maďarskej armády.⁴²

Od odstúpenia južných území Maďarsku do septembra 1940 utieklo do okresu Nitra 31 zbehov maďarskej armády. Početnejší útek v tomto období bol zaznamenaný v júli 1939, keď po represáliách maďarských úradov na obsadenom území utieklo 11 zbehov, z nich až 9 pochádzalo z Komjatíc.⁴³

Od mája 1940 do augusta 1944 sa v Nitrianskom okrese ubytovalo 159 maďarských zbehov. Výnimočne sa zbehovia presťahovali do Nitrianskeho okresu nepriamou cestou, z iného slovenského okresu.⁴⁴ Relevantný nárast počtu vojenských utečencov, ako následok masovej mobilizácie v Maďarsku,⁴⁵ bol zjavný od mája 1943 do decembra 1943 (vyvrcholil v októbri), a v roku 1944, keď krivka stúpala až do augusta 1944.⁴⁶ Najčastejšie sa maďarskí vojenský zbehovia ubytovali v meste Nitra. V nej sa od roku 1939 do septembra 1944 udomácnilo 55 zbehov.⁴⁷

Z obdobia po auguste 1944 sa jednotné štatistiky z okresu nezachovali, takže nie je možné určiť počet vojenských zbehov v ňom. Je však zrejmé, že s pribúdajúcimi mesiacmi radikálne rástol.

Nejednotný postup žandárskych staníc so zbehmi na pohraničí upravil veliteľ HVŽ v októbri 1939 služobným predpisom: „*HVŽ bolo dôverne sdelené, že pohraničné žandárske stanice vracajú uprchlíkov z Maďarska (brancov z obsadeného územia) ilegálnou cestou späť do Maďarska. Tento postup nie je správny. Takýchto uprchlíkov je treba považovať za*

³⁹MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 55, č. 1022/1943 prez. Nenachádzali sa tu hraničné kamene. Váhovčania vozievali drevo z biskupského lesa do Váhoviec cez Šoporňu. Počas sporu sa Šoporňania vyhrážali obyvateľom Váhoviec, že ich viac cez Šoporňu nepustia.

⁴⁰Bližšie pozri KOŠOVAN, Š.: Nitra – slovenské Coventry. (V tlači.)

⁴¹MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 53, č. 2145/1942 prez.

⁴²MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 56, č. D1-89/1944 prez.

⁴³MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 47, č. 1917/1940 prez. Podľa zoznamu OČV Nitra, poskytnutému ÚŠB pre uplatnenie vzájomnej politickej amnestii.

⁴⁴6 z nich bolo „nepohodlných“ a 2 vo väzbe pre krádež. MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 57, č. D1-552/1944 prez.

⁴⁵12. 1. 1943 bola pri Voroneži zničená 3. maďarská armáda. V lete 1943 Hitler zabránil stiahnutiu maďarských bojových jednotiek z východného frontu, preto prišlo k mohutnejšej mobilizácii.

⁴⁶MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 57, č. D1-552/1944 prez. Nariadenie prednostu ÚŠB z 9. 8. 1944: „...do zoznamu treba pojať nielen cudzích vojenských zbehov, ktorí sú ako takí riadne prihlásení, ale aj tých, ktorí sú prihlásení ako obyčajní utečenci, ale v skutočnosti sú zbehmi a tých, ktorí vôbec nie sú prihlásení...“

⁴⁷MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 57, č. D1-552/1944 prez.

Vojenská história

Imigrácia maďarských vojenských zbehov do okresu Nitra od mája 1940 do augusta 1944⁴⁸

	1940	1941	1942	1943	1944	1940 – 1944
Január			2		3	5
Február				1	5	6
Marec					5	5
Apríl		2	1	1	4	8
Máj	3	2		6	9	20
Jún	1		3	8	5	17
Júl	1			8	14	23
August			1	13	44	58
September				11		11
Október			3	23		26
November				5		5
December			1	7		8
Spolu	5	4	11	83	89	192

Bydlisko, odkiaľ utekali maďarskí vojenski zbehovia od mája 1940 do augusta 1944⁴⁹

Odkiaľ prišiel	Počet	Odkiaľ prišiel	Počet
Komjatice, okres N. Zámky	78	Levice	1
Černík, o. N. Zámky	21	Trnovec n. Váhom	1
Dolný Sileš, o. N. Zámky	10	Porgányi, o. Torontál	1
Horný Sileš, o. Vráble	9	Hložany	1
V. Maňa, o. Vráble	6	Kaláz, o. Vráble	1
Húl, o. Vráble	5	Petrovec	1
Dolný Oháj, o. Vráble	4	Komárno	1
Kostolný Sek, o. N. Zámky	5	Valkáz, o. Vráble	1
Šurany o. N. Zámky	5	Hronský Lok, o. Levice	1
Izdeg, o. N. Zámky	3	Kecskemét	1
Mlynský Sek, o. N. Zámky	3	Veľký Kýr, o. N. Zámky	1
Fedýmeš n. Žitavou, o. N. Zámky	3	Slovenský Meder	1
Nový Lót, o. N. Zámky	3	Ruské Pole, o. Ťačovo	1
M. Várad, o. N. Zámky	2	Setichy	1
Dolný Jatov, o. N. Zámky	2	Semerovo, o. N. Zámky	1
Ďorok, o. Vráble	2	Šaľa	1
Vráble	2	Bánovská Kesa, o. N. Zámky	1
Ondrochov, o. N. Zámky	2	Bátorové Kesy, o. N. Zámky	1
Sv. Michal, o. N. Zámky	1	Malá Maňa, o. N. Zámky	1
Dioség, o. Galanta	1	SPOLU	186

⁴⁸Zostavené na základe zoznamov ŽS. MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 57, č. D1-552/1944 prez.

⁴⁹Zostavené na základe zoznamov ŽS. MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 57, č. D1-552/1944 prez. Pôvodné názvy obcí.

vojenských zbehov a ako s takými pri eventuálnom zadržaní treba postupovať.“⁵⁰ Povinnosťou zbeha bolo prihlásiť sa na najbližšej ŽS, kde ich vypočuli a podľa možnosti aj odfotovali a „daktyloskopovali“. ŽS každého zbeha postúpila na OÚ, ktorý individuálne rozhodol, či zbehovi trest za nelegálne prekročenie hraníc udeliť. Pokiaľ tak bolo učinené, zbehovia dostali finančnú pokutu vo výške 1 000 – 2 000 Ks, prípadne, ako alternatíva, 6 – 8-dňové väzenie. Po odpykaní trestu sa vojenski zbehovia ubytovali u svojich známych na Slovensku a snažili sa nájsť uplatnenie vo svojej profesii.⁵¹

Po zriadení Ústredne štátnej bezpečnosti (ÚŠB) v decembri 1939 patrila problematika vojenských zbehov, vrátane ich evidencie, do jej kompetencie. Každý vojenský zbeh musel dostať povolenie na pobyt od tohto orgánu. Žandárske stanice mali v rámci možností nenápadným spôsobom sledovať ich činnosť.⁵² Česko-slovenská, resp. slovenská, spravodajská služba sa právom obávala, že medzi utečencami, najmä vojenskými zbehmi, infiltrovali maďarské tajné služby svojich špiónov.⁵³ Slovenským úradom nezostávalo nič iné, ako spoliehať sa na intuíciu či určitý odhad lojálnosti zbehov, t. j. či nie sú podozriví z vyzvedačstva.⁵⁴

V dôsledku hromadného povolávania brancov a záložníkov do maďarskej armády v lete 1943 a následných dezercii sa množili pochybnosti, či naďalej vojenským zbehom poskytovať na Slovensku azyl. V septembri 1943 MNO vyjadrilo svoj názor na tento problém: „...Nakoľko však hromadné zbehávanie nie je žiaduce ani z dôvodov bezpečnostných, ani z dôvodov politických a národnostných, žiadam Vás zdvorile (HŽV – pozn. M. H.), aby ste pre Vaše podriadené orgány vydali pokyny v tom zmysle, aby dotazujúcim sa osobám zbehnutie neodporúčali. Maďarská štátna správa totiž víta hromadné zbehávanie Slovákov z pohraničia, nakoľko na miesto každého zbehnuvšieho Slováka okamžite dosadzuje Maďarov a tým posunuje etnickú hranicu na náš úkor.“ Podľa MNO sa útek Slovákov vyľudňovalo slovenské etnikum.⁵⁵ Ako vidno zo štatistík, zbehávanie na Slovensko pokračovalo aj po tomto prípise.

Asi 70 percent zbehov v okrese Nitra zostalo bez zamestnania, čo malo za následok, že sa množili trestné činy, ktoré zbehovia páchali na pohraničí, najmä však priamo na odstúpenom území, kde sa ilegálne vracali. ŽS Nitra uvádza 4 druhy trestných činov: krádeže a vlámnia, pašovanie tovaru a Židov z Maďarska (na jeseň 1944, t. j. od začatia riešenia židovskej otázky v Maďarsku). Tieto osoby využívali hlavne dobrú znalosť okolia (pochádzali z pohraničných obcí).⁵⁶ 21. 6. 1944 ÚŠB

⁵⁰MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 1, č. 480/1944.

⁵¹MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 555, č. 1546/1943 adm.

⁵²MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 45, č. 50/1940 prez.

⁵³MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 1, č. 635/1939. Jednou z výzvedných praktík, vtedy bežne používaných, bolo aj posielanie tajných informácií poštovými holubmi. I keď tento spôsob výmeny bol veľmi častý, v okrese Nitra sa chytil len jeden maďarský holub, ktorý však už okrem adresy majiteľa (Budapešť) nevydal iné svedectvo. Po odchyte bol holub zaslaný Vojenskému stálemu holubníku v Trnave.

⁵⁴MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 41, č. 637/1939 prez. Obežník KÚ zo 6. 3. 1939: „Na území Slovenskej krajiny prechádzajú z odstúpeného územia rôzne osoby, opatrené pohraničnou legitimáciou, nedodržiujú však stanovenú 10 km hranicu pre malý pohraničný styk, ale potulujú sa ilegálne i po vzdialenejšom území. Pri dopadnutí sa ospravedľujú najčastejšie tým, že boli navštíviť príbuzných, že si boli zadovážiť domovské ale bo krstné listy...Sú to väčšinou mladšie osoby, ovládajúce slovenský jazyk, sú z radov nezamestnaných živnostníkov, remeselníkov...získaní maďarskou spravodajskou službou a vysielaní na územie Slovenska s úlohou zistiť dislokáciu vojska a bezpečnostných orgánov, aj iné pre obranu štátu dôležité okolnosti. Okrem toho donucovaní sú pod rôznymi hrozbami tiež pre takéto spravodajské úlohy štátni a verejní zamestnanci, ktorí zotrvali na odstúpenom území.“

⁵⁵MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 6, č. 498/1943.

⁵⁶MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 57, č. D1-580/1944 prez. Hlásenie ŽS Nitra z 15. 6. 1944. Dňa 10. 11. 1943 maďarski vojenski zbehovia Jozef Letko a Jozef Barát sa odobrali do Komjatic, kde spáchali v noci viacero trestných činov (krádež, rozbíjanie okien). Barát utiekol na Slovensko, tu bolo po jeho krátkej väzbe trestné pokračovanie zastavené pre nedostatok dôkazného materiálu a bol prepustený z väzby. Letko bol odsúdený na 6 rokov ťažkého žaláru v Koložvári. Po odsadení Maďarska Nemcami boli všetci väzni oblečení do vojenských uniforiem a transportovaní do Karpát, kde mali byť zasadení do frontu. Letkovi sa podaril útek z Užhorodu – dostal sa až do Nitry. Veliteľ ŽS Nitra odporučil ÚŠB: „Keďže spáchali ťažký trestný čin proti životu, navrhujem ich vydanie maďarských bezpečnostným orgánom. Každú inú možnosť zaistenia nezastávam, lebo takýmto zaistením by vznikli len zbytočné výdavky.“

Vojenská história

nariadila OÚ Nitra, aby vyhotovil zoznam všetkých zbehov v okrese. U tých, ktorí sa už dopustili priestupkov alebo trestných činov, mali urobiť poznámku. Zaregistrovaných bolo až 17 zbehov, ktorí prekročili zákony (všetkých evidovala ŽS Nitra).⁵⁷

Po tom, čo sa 6. 9.1944 preniesli právomoci MV vo veciach policajných, resp. štátnej bezpečnosti na MNO⁵⁸, toto ministerstvo výnosom z 19. 2. 1945 upravilo postup s maďarskými vojenskými zbehmi: vojenský zbehovia slovenskej národnosti, ktorí sa zdržovali na slovenskom území⁵⁹, mali byť sústredení pri Pionierskej stavebnej skupine 2. triedy v Trnave. Zachovali sa však len dva zoznamy žandárskych staníc, podľa ktorých bolo vo februári do Trnavy odovzdaných okolo 30 zbehov.⁶⁰ Je možné, že pri permanentnom chaose mnohí zbehovia v snahe vyhnúť sa pôsobeniu v armáde, utiekli „z obvodu tunajšej ŽS (Degeš – pozn. M. H.) do Maďarska, z ktorých tam bolo asi 6 odstrelených...“⁶¹

Pri razíach žandárov a iných orgánov na prelome rokov 1944 a 1945 boli zadržaní aj maďarskí vojenský zbehovia. Pokiaľ mali slovenskú národnosť (30), boli pridelení pionierskej stavebnej skupine do Trnavy, zbehovia maďarskej národnosti (4) boli odovzdaní najbližšej maďarskej, príp. nemeckej vojenskej jednotke, ktorá sa nachádzala na Slovensku.⁶²

* * * *

Nelegálne utiekali do Maďarska aj mladíci, ktorí mali slúžiť alebo už slúžili v slovenskej armáde, aby sa v čase mobilizácie počas vojny proti Poľsku⁶³ vyhli brannej povinnosti. V archívnych záznamoch je niekoľko zmienok o vojenských zbehoch, ktorí utiekli do Maďarska. Presné počty sa ale nedajú určiť. Išlo najmä o osoby maďarskej národnosti, čo dosvedčujú hlásenia orgánov Finančnej stráže.⁶⁴ ŽS Veľký Lapáš v októbri 1939 oznámila, že z 15 zbehov sa už sedem vrátilo.⁶⁵ Počet zbehov utekajúcich do Maďarska bol však omnoho menší, ako počet tých, ktorí utiekli z maďarskej armády na Slovensko.⁶⁶ Okresné žandárske veliteľstvo do októbra 1940 viedlo vo svojej evidencii 18 takýchto zbehov.⁶⁷ Časť z nich sa po skúsenostiach so situáciou v Maďarsku a po udelení amnestie z 10. 10. 1940⁶⁸ postupne vrátila k svojim rodinám na Slovensko, ale dezercie – zriedkavé – pokračovali aj v ďalšom období.

* * * *

⁵⁷MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 57, č. D1-417/1944 prez.

⁵⁸CHREŇO, J: Malý slovník slovenského štátu 1938 – 1945. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1965, s. 65.

⁵⁹Zbehovia inej národnosti mali byť odovzdaní príslušným spojeneckým štátnym orgánom.

⁶⁰MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 59, č. D1-52/1945 prez.

⁶¹MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 58, č. D1-727/1944 prez. Hlásenie ŽS Degeš.

⁶²MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 59, č. D1-52/1945 prez.

⁶³Bližšie pozri BAKA, I.: K pôsobeniu mocensko-represívneho aparátu a režimu slovenského štátu v súvislosti s vojnou proti Poľsku. In: Vojenská história, roč. 5, 2001, č. 4, s. 38-53.

⁶⁴Na základe inštrukcii MV z 12. septembra 1939 orgány Finančnej stráže po prešetrení záležitostí úteku osôb do Maďarska nahlásili MV niekoľko prípadov úteku občanov maďarskej národnosti. Nešlo však o masový útek. Maďari, ktorým režim z ideologických dôvodov nedôveroval, boli počas tejto mobilizácie prideľovaní k náhradným jednotkám. Tamže, s. 37-38.

⁶⁵MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 45, č. 2428/1940 prez.

⁶⁶MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 3, č. 361/1941. MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 4, č. 290/1942. MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 6, č. 224/1943. MV SR, ŠA NR, f. OČV NR, šk. 10, č. 8/1939. MV SR, ŠA NR, f. OČV NR, šk. 10, č. 76/1939.

⁶⁷MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 47, č. 1617/1940 prez.

⁶⁸MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 2, č. 369/1940. Rozhodnutím z 10. 10. 1940 udelil prezident Slovenskej republiky amnestiu pre maďarských štátnych príslušníkov a pre osoby národnosti maďarskej a rusínskej, nehľadiac na ich príslušnosť, ktorí občiansky trestný súd alebo vojenský súd odsúdil pre politické trestné činy, spáchané od 1. 1. 1918 do 1. 10. 1940.

Po rozpútaní nemeckého útoku na Poľsko ustúpili celé jednotky poľských vojakov do Maďarska, resp. Podkarpatskej Rusi. V Maďarsku ich čakalo odzbrojenie a internácia. Pod vplyvom pomerov v Maďarsku, kontroverzných správ z domova alebo osobných dôvodov prekročili malé skupiny slovensko-maďarskú hranicu s úmyslom vrátiť sa do Poľska.⁶⁹

Do prvých októbrových dní poľských zajatcov po ich zadržaní odsúvali slovenské pohraničné orgány na slovensko-poľskú hranicu a odovzdávali Nemcom. Keďže príchod poľských utečencov neustával, MV 7. 10. 1939 nariadilo podriadeným úradom, aby zvýšili dozor na štátnej hranici, zabránili ilegálnemu prechodu poľským utečencov, resp. zadržaných eskortovali do tábora v Lešti.⁷⁰ MNO však o tri dni rozhodlo, aby ich bezpečnostné zložky vracali späť do Maďarska⁷¹, čo potvrdilo tiež MV vo výnose z 18. 11. 1939.⁷²

Z okresu Nitra sa o poľských utečencoch zmienil okresný náčelník: „Podľa dostupných informácií poľskí zajatci prechádzajú k nám z Maďarska hŕfnie a úplne voľne sú k nám púšťaní. Tak napríklad 3. 11. prišlo vyše 40 poľských utečencov – vojakov a pri Nitre prešlo ich naraz 24 osôb.“⁷³ Keďže maďarská vláda vybuďovala pre poľských utečencov zaisťovací tábor v Ostrihome, je pravdepodobné, že nitrianskym úsekom prešiel väčší počet skupín Poliakov.

Po tom, čo sa ukázalo, že niektoré nariadenia ústredných orgánov sú rozporuplné a viedli ku komplikáciám,⁷⁴ dostali ČS a pohraničné stráže pokyn odovzdať pristihnutých Poliakov najbližšiemu posádkovému veliteľstvu na výsluch a po ňom dopraviť na maďarskú hranicu.⁷⁵ Pravda, časom, ako hlásilo i okresné žandárske veliteľstvo 6. 12. 1939, k prechodom poľských vojakov v nitrianskom úseku už nedochádzalo. Pričinilo sa o to i zosilnenie ochrany štátnych hraníc slovenským vojskom⁷⁶, a preto v okrese Nitra už lokálna štátna správa tento problém neriešila.

* * * *

O vojakoch protihitlerovských armád pohybujúcich sa v pohraničí máme len jednu informáciu z roku 1942. Je z nej jasné len to, že sa na slovenskom území ocitli dvaja francúzski občania, ktorých sem ilegálne prepravili maďarskí vojaci. V Maďarsku si odpykávali trest pre útek zo zajateckého tábora. Trestný sudca pri OÚ im za nedovolený prechod hraníc vymeral pokutu 5-tisíc korún, ktorú si náhradným spôsobom odpykali 22- dňovým väzením. Problém, ako s nimi ďalej postupovať, vyriešila ÚŠB. V telefonograme z 21. 12. 1942 nariadila okresnému úradu, aby ich za asistencie žandárskej stanice nechal

⁶⁹PEJS, O.: Polští zajatci z války německo-polské na Slovensku. In: Vojenská história, roč. 3, 1999, č. 1, s. 25.

⁷⁰Zajatecký tábor pre poľských vojnových zajatcov a utečencov vo výcvikovom tábore Oremov Laz pri Lešti, okres Zvolen, bol zriadený 30. 8. 1939. Na Slovensku sa nachádzalo najmenej 1 209 poľských zajatcov, medzi nimi i utečenci z maďarskej internácie. Prepustenie zajatcov sa udialo komplikovane, po jednaniach s Nemeckom a ďalšími štátmi. Nemecká strana vo februári 1940 prevzala 961 zajatcov, v máji 1941 15 a v júli 1942 ešte 9 osôb, pričom mali ísť na práce do Nemecka ako civilní pracovníci. PEJS, O.: Problematika válečných zajatců ve světle slovenského přístupu za ozbrojených konfliktů s Polskem a SSSR. In: Slovensko a druhá svetová vojna. Bratislava 2000, s. 239 a 242. Bližšie pozri PEJS, ref 69, s. 20-36.

⁷¹PEJS, ref 69, s. 25-26.

⁷²MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 1, č. 609/1939.

⁷³MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 42, bez č./1939 prez. MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 1, č. 609/1939.

⁷⁴PEJS, ref 69, s. 25.

⁷⁵MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 42, č. 2838/1939 prez.

⁷⁶MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 1, č. 609/1939. MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 1, č. 670/1939. MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 2, č. 112/1940.

Vojenská história

dopraviť na hranice a nelegálne vypustil do Maďarska. OÚ nariadenie zakrátko zrealizoval.⁷⁷ Postup oboch strán – maďarskej i slovenskej považujem za závažné porušenie práv vojnových zajatcov.⁷⁸

Títo Francúzi sa po takmer jednom mesiaci opäť zjavili na Slovensku, pričom ich slovenské bezpečnostné orgány zadržali a internovali v zajateckom tábore v Humennom.⁷⁹

* * * *

V decembri 1938 krajský prezident upozornil okresných náčelníkov, že vojaci maďarskej armády prekračujú demarkačnú čiaru a potulujú sa až do hĺbky 2 km so zbraňou na území ČSR, kde sa dávajú hostiť od tunajších občanov maďarskej národnosti.⁸⁰ Ich zámerom bolo destabilizovať situáciu na pohraničí. A že to nebola planá informácia, svedčí hlásenie styčného dôstojníka OÚ v Nitre z 9. 1. 1939: „*Vo Veľkých Hyndiciach sa opakuje hostenie maďarských vojakov naším civilným obyvateľstvom. Posledný prípad bol 1. januára t. r. Vojaci nechytení a nezistení.*“⁸¹ Boli to prvé provokatívne prípady v nitrianskej lokalite, keď sem vstúpili maďarskí vojaci, ktorí neslúžili v maďarskej pohraničnej strážii. Treba dodať, že do roku 1944 aj posledné prípady.

Od októbra 1944 – po potlačení Povstania, sa začali množiť sťažnosti na nemeckých vojakov. V tomto čase bolo okolie Nitry oproti iným územiám Slovenska relatívne pokojné, preto nemeckí vojaci využívali možnosť zapoľovať si a spestriť si tak stravu divou zverou. Boli to nemeckí vojaci, ktorí pôsobili vo vojenských oddieloch 8. nemeckej armády v Maďarsku. 7.10. poľovali piati vojaci Wehrmachtu na veľkostatku pri Poľnom Kesove, pričom nerešpektovali upozornenia správcu veľkostatku, že sú na území Slovenskej republiky. O tri dni sa hlásením ŽS Degeš o tomto incidente musel zapodievať okresný náčelník. Neistým dojmom však musela zapôsobiť jeho odpoveď, pretože zrejme nemal veľkú ochotu dráždiť nemecké vojenské orgány: „*Vzhľadom na to, že od skutku opísaného vo Vašom hlásení uplynulo už viac dní, nemienim zakročovať. Ak by sa však ale podobný prípad zopakoval, ihneď mi to hláste a bude podniknutý zárok na príslušných miestach.*“⁸²

V decembri 1944 zaslal správca oddelenia inšpektorátu Finančnej stráže v Seredi ministerstvu financií a OÚ sťažnosť, že do priestoru za dvorom Štrkovec chodili nemeckí vojaci z Maďarska každý deň strieľať zverinu, pričom hrozilo hliadkam finančného oddelenia nebezpečenstvo zranenia. Preto v snahe zabrániť zraneniam prestal predpisovať službu svojim zamestnancom na kontrolu v uvedenom priestore. Ten istý správca inšpektorátu v januári 1945 oznámil, že

⁷⁷Francúzi Josef Brum a Jacqum Foldz boli bývalí nemeckí zajatci (podrobnosti zajatia neuvedené). Na ÚŠB prišlo v súvislosti s nimi k nedorozumeniu, ktoré odhaľuje, že jej jednotlivé zložky nie vždy postupovali efektívne a koordinovane. Spomínaný telefonogram poslal príslušník ÚŠB Országh. Avšak 18. 1. 1943 na OÚ podráždene telefonoval iný príslušník ÚŠB menom Velgos: „*Ospravedlniť sa, na základe čoho boli vyhostení do Maďarska J. Brum a J. Foltz a prečo nebola zaslaná ÚŠB správa s popisom osoby so zápisnicou o vypočutí a s opismi prípadných osobných dokladov vyhostených a uvedení ich osobný popis s potrebnými dátami. Títo boli zadržaní a sú internovaní v koncentračnom tábore v Humennom.*“ Zostáva nejasnosťou, kto, kedy a kde ich opätovne zadržal, v Nitrianskom okrese to ale nebolo. MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 54, č. 2951/1940 prez.

⁷⁸Medzinárodné právo o vojnových zajatcoch sa riešilo v Ženevskej dohode o zaobchádzaní s vojnovými zajatcami z roku 1929. Slovenská republika a Maďarsko k nej pristúpili.

⁷⁹MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 54, č. 2951/1940 prez. Internačný tábor v Humennom bol zriadený koncom roku 1942 a boli v ňom sústredení francúzski a juhoslovanskí vojnoví zajatci. V júni 1944 ho premiestnili do Horných Obdokoviec. KORČEK, J.: Slovenský štát vo vojnovom stave so západnými spojencami. In: Vojensko-politické a geopolitické súvislosti vývoja Slovenska v rokoch 1918 – 1945. Trenčín 1992, s. 113.

⁸⁰MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 40, č. 3139/1939 prez.

⁸¹MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 40, bez č./1939 prez.

⁸²MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 58, č. D1-700/1944 prez. Za viac dní považoval okresný náčelník „až“ tri dni od incidentu, čo bolo v tom čase pozoruhodné.

odstreľovanie zveriny nemeckým vojskom sa ešte zintenzívnilo, ba dokonca zastrelili na veľkostatku Štrkovec aj ovcu. Okresnému náčelníkovi nezostávalo nič iné, len vyjadriť u Sonderkommanda 15 prejav nesúhlasu: „Dozvedel som sa, že vojaci nemeckej posádky v obci Šoporňa s vojenskými puškami poľujú v revíri tunajšieho panstva na bažanty a srnčiu zver a v obci dopúšťajú sa iných svojvoľných činov. Berú drevo, rúbajú les bez povolenia, neplatia, ani nedávajú potvrdenky. V hostinci Jozefa Štrbu vzali fľaše a nezaplatili.“⁸³

Na jeseň 1944, keď sa východný front posúval čoraz viac cez Maďarsko na západ, bezpečnostné orgány zaznamenali i jeden prípad nelegálneho narušenia štátnych hraníc väčšou skupinou maďarských vojakov. 16. 11. 1944 oddelenie Finančnej stráže Šoporňa zistilo, že maďarské vojsko v počte asi 30 mužov s 10 povozmi prestúpilo štátnu hranicu a prišlo až 2 km do hĺbky slovenského územia na dvor Štrkovec. Tu maďarskí vojaci požiadali tamojších majiteľov, aby im dali drevo na kúrenie. Spolumajiteľ statku Štrkovec, Dr. Thuróczy, žiadosti vyhovel a dôstojníka aj pohostil. Všetci tamojší obyvatelia ich podľa slovenských pohraničníkov s maďarským cítením priateľsky privítali. Podľa domnienky slovenskej hliadky tu nešlo len o vývoz dreva, ktorý bol nezákonný, ale mohlo ísť o vyzvedačskú službu.⁸⁴

Od decembra 1944 do februára 1945 sa v Nitre a okolí koncentrovali, alebo cez okres len prechádzali, okrem nemeckých oddielov a Vlasovovej armády, aj menšie skupiny vojakov maďarskej armády, ako aj oddiely maďarských žandárov. Hlavnou úlohou oddielov 1. maďarskej armády podliehajúcich nemeckým komandátúram bolo zabezpečovať ústup Wehrmachtu.⁸⁵ S vojakmi evakovali autami i celé rodiny z Maďarska, ktoré sa tu usádzali.⁸⁶ O neprístopnostiach maďarských a nemeckých vojakov vieme aj zo zápisu telefonogramu posádkového ortskommandanta z Nitry OÚ zo 14. 12. 1944. Podľa neho nemecké, ako aj maďarské vojská, tiahnuce cez Nitru na Bratislavu alebo do Maďarska, boli povinné za strovené potraviny alebo nápoje v hostincoch platiť slovenskými korunami: „...toto upozornenie nech je vydané všetkým notárskym úradom najkratšou cestou, najmä na vidiek, odkiaľ častejšie dochádzajú sťažnosti o nezaplatení strovených potravných článkov nemeckými a maďarskými vojakmi s výhovorkou, že nemajú slovenské peniaze.“⁸⁷

Na pohraničnom priechode v Branči nastalo takmer úplné uvoľnenie priechodu. Príslušníci nemeckej i maďarskej armády prechádzali hranice voľne z oboch strán, a to motorovými vozidlami v kolónach, menších útvaroch i jednotlivivo. Pritom najmä Nemci prevážali so sebou v autách i civilné osoby, ktoré evakovali a chceli sa ilegálne dostať na Slovensko, najmä z pohraničných obcí Komjatice, Šurany a okolie. O nemožnosti zabrániť nelegálnemu prechodu evakuantov z Maďarska informovala 23. 12. 1944 ŽS Ivanka pri Nitre: „Náležitú pasovú kontrolu prevádzať a zabrániť prevážaniu civilných osôb nemožno, lebo nemecké vojenské autá vôbec nezastanú, alebo po zastavení vojaci nedovolia civilné osoby kontrolovať a tým menej ich vysadiť, pričom nastal už i taký prípad, že Nemci sa proti kontrolovaniu ohradili a vytiahli zbrane.“⁸⁸

⁸³MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 59, č. D1-75/1945 prez.

⁸⁴MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 58, č. D1-803/1944 prez. Služobné hlásenie. Spo-mínalo sa v ňom aj to, že maďarské vojsko i nemeckí vojaci z Maďarska boli po drevo a poľovať v lese na slovenskom území viackrát. Hlásenie o incidente podala aj ŽS Šoporňa. (MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 8, č. 521/1944.)

⁸⁵SZABÓ, J.: Die Rückzugskämpfe der ungarischen Truppen auf dem Territorium der Slowakei 1944/45. In: Slovensko, ref 70, s. 300-303.

⁸⁶MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 58, č. D1-627/1944 prez. MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 8, č. 521/1944.

⁸⁷„Ortskommandantúra vydá slovensko-nemecko-maďarské vyhlášky – rozkaz, ktorý má byť vyvesený vo verejných miestnostiach, podľa ktorého sú príslušníci nemeckej a maďarskej brannej moci povinní výlohy stravovania vopred zaplatiť v slovenských peniazoch.“ MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 58, č. D1-877/1944 prez. Ako vidno zo spomínanej januárovej sťažnosti okresného náčelníka, neprístopnosti neprestávali ani po tomto rozkaze.

⁸⁸MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 8, č. 521/1944.

Vojenská história

Obyvateľstvo si na prítomnosť maďarských evakuantov a vojakov sťažovalo. Vo veľkých počtoch totiž chodili z obce do obce, žiadali potraviny a krmivo pre dobytok. Evakuanti sa dopúšťali tiež krádeží krmiva z humien.⁸⁹ O maďarskom vojsku, ktoré sa prechodne ubytovalo v obci Hornia Kráľová, a o reakcii obyvateľov hlásil obvodný notár z Močenku: „...rodiny maďarskej národnosti ich veľmi ochotne prijali, avšak maďarskí vojaci zneužívali ich pohostinstvo, dopúšťali sa opilstva, krádeží...a tak zanechali ten najhorší dojem i medzi Maďarmi.“⁹⁰

* * * *

Cieľom maďarskej vlády bolo udržiavať napätie na slovensko-maďarskej hranici, aby sa vhodnou atmosférou medzi obyvateľstvom vytvoril predpoklad na ďalšiu revíziu hraníc. Medzi podvrtné akcie možno zaradiť tiež priestupky príslušníkov maďarskej vojenskej pohraničnej stráže, ktorí sa niekoľkokrát dopustili nelegálneho prekročenia hraníc. Už v čase, keď sa tvorila integrita samostatného slovenského štátu, v marci 1939, posunuli v Degeši pravdepodobne maďarskí pohraničníci hraničný kôl o 2 m na slovenské územie.⁹¹ V júni 1939 pri Degeši odchytil maďarský pohraničník kolonistu – slovenského občana prechádzajúceho po hraničnej ceste⁹², z hĺbky troch metrov zo slovenského územia a nechal eskortovať na veliteľstvo maďarskej pohraničnej stráže. Kolonistu obvinili z protimaďarskej činnosti, ktorú mal vykonať pri obsadzovaní Nového Degeša maďarským vojskom, teda už pred tri štvrté rokom.⁹³ Keď odmietol prezradiť dislokáciu slovenského vojska a četníctva v Urmíne a Degeši, bol zbitý. Napokon ho OÚ v Nových Zámkoch odsúdil na 48 hodín väzby pre nelegálne prekročenie hraníc. Je možné domnievať sa, že ho na hraniciach nezatkli náhodou, ale že to bol premyslený krok individuálnej pomsty.⁹⁴

V januári 1940 zasiahla maďarská pohraničná stráž veľmi radikálne aj proti šiestim ilegálnym narušiteľom štátnych hraníc pri obci Taráň. Maďarskí pohraničníci po nich začali strieľať, pričom zastrelili 19-ročnú Elenu Fiamovú z Bánovskej Kesy. Problém bol v tom, že zasiahnutá spadla už na slovenskom území, takmer 4 metre od hraničnej čiary.⁹⁵ Maďarská hliadka túto čiaru prekročila a odtiahla Fiamovú na svoje územie.⁹⁶ Keďže šlo o Slovákov utekajúcich z Maďarska a o nelegálne prekročenie hraníc maďarskou pohraničnou strážou⁹⁷, incident si vyžiadal diplomatické riešenie medzi slovenským a maďarským MZV. Slovenské orgány sa po protestnej nóte museli uspokojiť s neurčitou odpoveďou maďarského MZV. V odpovedi sa zdôraznilo, že dotyční narušitelia boli podľa dôkazov „podľudníci“, že sa medzi hliadkou a pašerákmi strhla vzájomná prestrelka, ale o prekročení hraníc maďarskými vojakmi tu nestálo nič.⁹⁸

⁸⁹Reakciu obyvateľstva poskytlo ObŽV vo svojom hlásení z januára 1945. MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 10, č. 13/1945.

⁹⁰MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 59, Mesačné situačné správy/1945 prez.

⁹¹Nie je však vylúčené, že to učinilo civilné obyvateľstvo. MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 10, č. 179/1939.

⁹²MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 42, č. 1685/1939 prez. Kolonista šiel už po maďarskom území, kde ho maďarský pohraničník vyzval stáť, ale on skočil z cesty na roľu, ktorá už ležala na slovenskom území.

⁹³MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 42, č. 1685/1939 prez. Pri obsadzovaní Nového Degeša maďarským vojskom vraj mal pridelený od česko-slovenskej vojenskej správy ťažký guľomet, ktorý umiestnil na veži evanjelického kostola v Degeši a v prípade prekročenia demarkačnej čiary maďarským vojskom mal zahájiť paľbu. Bol obvinený aj z toho, že je vodcom HG.

⁹⁴MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 42, č. 1685/1939 prez.

⁹⁵Presná vzdialenosť 3, 80 m od hraničnej čiary sa určila podľa krvnej stopy.

⁹⁶Z morálneho hľadiska postupovali maďarskí pohraničníci správne, pretože poskytli prvú pomoc i odvoz vtedy ešte ťažko zranenej Fiamovej k lekárovi, a to bez ohľadu na to, na ktorej strane hraníc ležalo jej telo. Avšak takýto postup im s najväčšou pravdepodobnosťou neumožňovali služobné predpisy ani iný zákon.

⁹⁷Nelegálnosť nespočívala v použití strelnej zbrane, ale v prekročení štátnych hraníc.

⁹⁸MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 43, bez č./1940 prez.

Tragikomicky mohla vyzerat' situácia, keď v marci 1940 maďarskí strážcovia zadržali na maďarskej strane v úseku Váhovce – Šoporňa učiteľa Gríla zo Šoporne. Hranice prekročil ilegálne, asi z dôvodu skrátenia si cesty. Keďže nemal pri sebe žiadnu osobnú legitimáciu, legitimoval sa školskými pomôckami. Na niektorej z pomôcok objavil maďarský pohraničník český text, preto ho začali podozrievať, že je českým utečencom. Až keď totožnosť učiteľa dosvedčili šoporňskí mlynári, učiteľa prepustili.⁹⁹

V máji 1941 nelegálne prekročili hraničný prechod Babindol – Kaláz 2 maďarskí žandári s vojakom maďarskej pohraničnej stráže a so starostom Melegu, obce ležiacej na zabranom území. Autom sa snažili chytiť zlodēja, ktorý ukradol starostovi bicykel a utiekol s ním na naše územie, pričom využili chvíľkové vzdialenie sa slovenského finančného strážnika zo svojho stanovišťa. Ten ich dobehol až v Babindole, kde ich vyzval, aby sa vrátili, čo napokon aj urobili (zlodēja nechytli).¹⁰⁰

Na jeseň 1941 sa vzťahy medzi bratislavskou a budapešťianskou vládou vyhrotili. Spôsobil to najmä incident na štátnej hranici pri Novej Vsi nad Žitavou 3. 9. 1941. Miestne maďarské orgány ráno oznámili, že posunú doterajšiu hranicu tak, že zaberú asi 250 katastrálnych jutár pôdy pre Maďarsko. Na hranicu Tiso vyslal vojsko. Na druhý deň maďarská strana ubezpečila, že ide o omyl.¹⁰¹

Spor o hraničný úsek pri Novej Vsi, ktorý sčasti zasahoval do nitrianskeho okresu, sa začal odvíjať už rok pred spomínaným incidentom. Už v novembri 1940 informovala ŽS Veľký Lapáš OÚ v Nitre o tom, že na hranici ich obvodu (štátnej hranici) „*boli nejakí páni z Maďarska a niečo vymeriavali tesne u hraníc z maďarskej strany*“, a že major maďarského žandárstva z Levíc s veliteľom ŽS Vráble „*povedali nášmu žandárovi, že stála slovenská strážnica je postavená na maďarskom území, ...že správna hranica vedie až po Babindolskú cestu asi 150 – 200 m od terajšej stanice.*“¹⁰²

Opevňovacie práce, resp. určité prípravy na opevňovanie pohraničia robili maďarské vojská i v októbri a novembri 1943. Zároveň v Nových Zámkoch zriadili kurz pre špeciálny výcvik dlhšie slúžiacich čatárov na výkon pohraničnej strážnej služby. Maďarská stráž už od tej doby mala pozostávať výlučne z vojakov špeciálne vycvičených. Záložníci nemali byť už k hraničnej strážnej službe pridelovaní.¹⁰³

Ďalšie nedorozumenie, ktoré vyvolala maďarská pohraničná stráž, vzkĺčilo v marci 1944, keď v noci maďarská hliadka vystrelila asi 10-krát na slovenské územie, a to na hradskej Nitra – Trnovec nad Váhom. Ešte v tú noc dorazilo 15 maďarských žandárov z Galanty na miesto strelby. Pri vyšetrovaní prešli žandári nezákonne hranice a vypovedali majiteľa rodinného domu Troskoviča, či videl niečo podozrivé, či už uňho boli slovenskí vyšetrovatelia, pričom použili vyhružky. Podľa maďarskej pohraničnej stráže začali so strelbou preto, že zo slovenskej strany videli, ako sa k nim blíži viac osôb, ktoré sa rozutekali až po strelbe. Neznámymi osobami vraj boli partizáni. Veliteľ ŽS Močenok síce nepodal inú verziu strelby, ale poznamenal, že „*výpoveď maďarskej stráže je pravdepodobne nepravdivá a vypovedajú tak preto, aby mohli zakryť strelbu na naše územie*“.¹⁰⁴

V septembri 1944 maďarská pohraničná stráž zatkla pri Šoporňi dvoch príslušníkov slovenskej Finančnej stráže spolu so starostom Šoporne a desiatimi Šoporňanmi. Vraj preto, že z maďarskej strany boli hraničné priechody v dôsledku povstania na Slovensku úplne zatvorené a občania Šoporne, ktorí mali pozemky na maďarskej strane, napriek zákazu šli na svoje pozemky pracovať. Po intervencii inšpektora Finančnej stráže zo Serede boli ešte v ten

⁹⁹MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 2, č. 112/1940.

¹⁰⁰MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 51, č. 1041/1942 prez.

¹⁰¹LIPTÁK, ref 9, s. 14.

¹⁰²MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 2, č. 401/1940.

¹⁰³MV SR, ŠA v Banskej Bystrici, f. Pohronská župa II., šk. 32, č. 3730/1943 prez.

¹⁰⁴MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 57, č. D1-201/1944 prez.

deň, resp. časť obyvateľov na druhý deň, prepustení. Z hlásenia ŽS Šoporňa jednoznačne nevyplýva, na ktorej strane hraníc boli zatknutí slovenskí pohraničníci. Pravdepodobne sa tento prípad diplomaticky neriešil, pretože slovenské ústredné orgány boli v tom čase zaťažené potláčaním Povstania.¹⁰⁵

* * * *

Na štátnych hraniciach sa uskutočňovali i schôdzky maďarských žandárov so slovenskými za účelom vzájomnej koordinácie pri vyšetrowaní zločinov, ak páchatel vykonal svoje trestné činy i na druhej strane hraníc. Nešlo však o politické zločiny, ale o majetkové prečiny ako krádeže a pod.

Na ilustráciu a z dôvodu tragického výsledku stretnutia žandárov uvediem len jednu schôdzku, ktorá sa uskutočnila v júli 1944 na hraničnom prechode Babindol – Kaláz za účelom vypočúvania troch Slovákov, nakoľko boli usvedčení z krádeže v Maďarsku a neobjasnených zostalo viac krádeží. Slovenská žandárska stopovacia stanica (ŽSS) Nitra si páchatel'ov vyžiadala z väznice Krajského súdu v Nitre a dopravila ich na hranice. Po prevedení vyšetrowania sa žandári vzájomne pohostili. Problém nastal po tom, keď chcel veliteľ ŽSS Čelár odvieť maďarského žandára na motocykli domov, do Vrábief. Po ceste totiž mali nehodu, ktorú zavinił Čelár, maďarský žandár sa zabil a veliteľ z miesta utiekol.¹⁰⁶ O spomínaný prípad nehody sa zaujímala i ÚŠB. Podľa nej maďarské úrady vyslovili podozrenie, že išlo o úmysel. Táto záležitosť sa napokon vyriešila podaním trestného oznámenia vojenskému súdu na veliteľa Čelára, ale do úvahy sa brala skutočnosť, že nešlo o úmysel, ale o nešťastnú náhodu.¹⁰⁷

Taktikou na získavanie správ bolo aj vzájomné hostenie žandárov a pohraničníkov, a to na oboch stranách. I keď slovenskí četníci a pohraničníci mali zakázané neformálne posedenia so svojimi maďarskými náprotivkami, podľa zistení MV sa takéto „stretnutia pri pohári vína“ diali i v okrese Nitra.¹⁰⁸

Na nitrianskom úseku sa v dôsledku postupu frontu na začiatku roku 1945 ocitli maďarskí poľní žandári, ktorí ako pomocné oddiely tvorili súčasť maďarských vojenských jednotiek (tie zase boli podriadené miestnemu nemeckému veleniu). Pri všeobecnom chaose slovenské úrady nevedeli, aké presné kompetencie malo mať maďarské žandárstvo na slovenskom území. ŽS Degeš hlásila OÚ, že 23. 2. 1945 prišlo na ich stanicu 19 maďarských poľných žandárov vyslaných podľa ich údajov z Nitry, ktorí sa dožadovali spolupráce slovenských žandárov za účelom prevedenia razie v Degeši. Razia mala slúžiť na zadržanie všetkých maďarských vojenských zbehov. Keďže sa maďarskí žandári kompetenčne odvolávali na oblastné žandárske veliteľstvo v Nitre, slovenskí príslušníci žandárstva im vyhovelí. Pri následnej razii bol zadržaný maďarský vojenský zbeh, ktorý bol dopravený do Komjátic.¹⁰⁹

V reakcii na raziu okresný náčelník skritizoval postup ŽS Degeš: „*V predmetnej veci bolo nesprávne postupovanie. Maďarskí žandári na našom území nemôžu vykonávať domové prehliadky a povolenie na súčinnosť s naším žandárstvom môže dať jedine OÚ. Maďarskí vojenský zbehovia národnosti slovenskej nemajú sa vydať do rúk maďarským orgánom, a keď o Matúchovi (zaistený maďarský zbeh – pozn. M.H.) nebolo isté, že je maďarským vojenským zbehom, tak nemali právo ho tu maďarskí žandári zaistiť, ale mala to urobiť naša žandárska*

¹⁰⁵MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 8, č. 521/1944.

¹⁰⁶MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 7, č. 384/1944.

¹⁰⁷MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 7, č. 421/1944.

¹⁰⁸MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 10, č. 415/1939.

¹⁰⁹MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 58, č. D1-159/1944 prez.

Vojenská história

stanica a predviesť ho OÚ na potrestanie pre neoprávnené prekročenie hraníc. V budúcnosti podľa toho pokračujte.“¹¹⁰

S ostrým odsúdením postupu maďarských žandárov okresný náčelník pokračoval tiež v správe adresovanej MV, pričom sa zmienil aj o svojom protiopatrení: „U slovenského obyvateľstva spôsobilo rozhorčenie, že naše úrady a orgány boli z akcie nemeckej polície chytania nenarukovaných mužov (ročníky 1915 – 1925) vypojené, ale boli pribraní maďarskí žandári s historickou kohútou ozdobou na čiapkach a našich ľudí naháňali. Intervenoval som, aby maďarských žandárov dali preč z ulíc, bolo to však odmietnuté s odôvodnením, že maďarskí žandári pracujú z poverenia Nemcov ako vojaci Novej Európy (výtvor nemeckej propagandy z leta 1940 – pozn. M. H.). Aby rovnováha Novej Európy nebola porušená, nariadil som, aby naši žandári schytávali maďarských utečencov a maďarských vojenských zbehov.“¹¹¹

* * * *

Vývin pohraničného diania v okrese Nitra v rokoch 1938 – 1945, ktoré do veľkej miery ovplyvňovali nemecká moc i nezdravé bilaterálne slovensko-maďarské vzťahy, má širší dosah a tvorí neoddeliteľnú súčasť regionálnych dejín južného Slovenska. Incidentsy na pohraničí v nitrianskom úseku boli neraz ohniskom nesváru medzi slovenskými a maďarskými štátnymi orgánmi. Cez štátne hranice prechádzali rozmanité zložky obyvateľstva – podstatnú časť tvorili príslušníci armád rôznych štátov. S postojmi obyvateľstva maďarskej národnosti v Nitrianskom okrese úzko súvisel fakt, že bezprostredne susedilo s krajinou, ktorú skryto alebo otvorene uctievalo ako domovinu, vlasť. Pocit, že Maďarsko je blízko nielen územne, ale i duchovne, pomáhala utvrdzovať maďarská propaganda. Platilo to však i naopak a na pohraničí sa odohrávala zaujímavá propagandistická vojna. Propaganda dokázala rozvíriť vášne, ale aj spôsobovať sklúčujúcu apatiu. Ovplyvnila život, nálady i reakcie obyvateľstva a verejných orgánov. Keďže sa ilegálne prechody hraníc diali takmer dennodenne, museli sa s tým vyrovnáť aj slovenské úrady, ktoré však nie vždy pohraničné problémy zvládali racionálne a jednotne.¹¹²

M. HETÉNYI: DIE UNERLAUBTEN ÜBERGÄNGE DER SOLDATEN AN DER SLOWAKISCH – UNGARISCHE STAATSGRENZE IN DEM SEKTOR VON NITRA IN JAHREN 1938 – 1945

Der Aufsatz orientiert sich auf die einigen problematischen Aspekte der Entwicklung des Geschehens im Grenzgebiet im Kreis Nitra in den Jahren 1938 – 1945. Die slowakisch - ungarischen Verhältnisse in den Jahren der Existenz der autonomen Slowakei und des selbstständigen slowakischen Staates hatten einen ständig gespannten Charakter. Die zentrale und lokale Staatsverwaltung und der repressive Machtapparat mussten sich nach dem Wiener Schiedsspruch mit neuen Problemen abfinden: die Organisation der Sicherung der slowakischen Staatsgrenze, Problematik der Absteckung der Grenze, Flüchtlinge aus dem besetzten Gebiet, Flüchtlinge auf dem Weg nach Ungarn, Grenzübertritte der Soldaten. Die Bevölkerung und die Staatsämter wurden durch einen interessanten übergrenzlichen Propagandakrieg wirksam beeinflusst. Die Lösung von diesen Fragen deutete ich in der Einleitung des Aufsatzes an. Sein Kern betrachtet eine ausgewählte Berufsgruppe, konkret die Angehörigen der Armeen verschiedenen Länder. Die Studie geht vor allem von der Forschung der Fonds von staatlichen Ämtern und Sicherheitsdiensten in Staatsarchiven hinaus.

¹¹⁰MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 58, č. D1-159/1944 prez. Beštiálny spôsob vraždenia v szalasyovskom Maďarsku bolo štvrtienie vojenských zbehov žandármi, bez súdneho rozsudku. (VIETOR, ref 3, s. 359).

¹¹¹MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 59, Mesačné situačné správy/1945 prez.

¹¹²HETÉNYI, ref 4, s. 80-116.

Vojenská história

Das erste untersuchte Element sind die Deserteure. Zu den häufigsten Gründen zum Flucht aus der ungarischen Armee (bzw. Verweigerung des Eintritts in den Heeresdienst) gehörten die Misshandlung wegen der slowakischen Nationalität und Ablehnung des Kampfes an der Seite der ungarischen Armee. In der Zeit von dem Abtreten der südlichen Gebiete an Ungarn bis zum August 1944 flüchteten im Kreis Nitra über 200 Deserteure der ungarischen Armee. Ausnahmsweise überzogen die Deserteure in den Kreis Nitra durch indirekten Weg, aus einem anderen slowakischen Kreis. Ein relevanter Anwuchs der Anzahl von militärischen Deserteuren als Folge der Massenmobilmachung in Ungarn ist in dem Zeitabschnitt vom Mai 1943 bis Dezember 1943 und im Jahre 1944 offenbar, als die Kurve bis August 1944 anstieg. Es ist offensichtlich, dass mit den zunehmenden Monaten ihre Anzahl weiter radikal wuchs. In den meisten Fällen fanden die ungarischen militärischen Deserteure Unterbringung in der Stadt Nitra. Gegen 70 % von Deserteuren im Kreis Nitra blieben arbeitslos, was eine Ausbreitung von Straftaten wie Diebstähle und Einbrüche, als auch Juden – und Warenschmuggel aus Ungarn zur Folge hatte.

Illegal flüchteten nach Ungarn auch Jünglinge, die in der slowakischen Armee dienten oder dienen sollten. Durch Flucht nach Ungarn wollten sie in der Zeit der Mobilmachung während des Krieges gegen Polen der Wehrpflicht ausweichen. Es ging vor allem um Personen ungarischer Nationalität und ihre Anzahl erreichte keinen massenhaften Charakter. Das Kreiskommando der Gendarmerie registrierte von Oktober 1940 in seiner Evidenz 18 Deserteure. Nach den Erfahrungen mit der Situation in Ungarn und nach der Amnestion von Oktober 1940 kam ein Teil von ihnen zu seinen Familien in der Slowakei wieder zurück.

Nach dem Anfang des deutschen Angriffes gegen Polen traten ganze Einheiten von polnischen Soldaten nach Ungarn, bzw. in die Karpatenukraine zurück. In Ungarn wartete auf sie Entwaffnung und Internation. Einige kleine Truppen entschieden sich aus der ungarischen Internation, mit der Absicht nach Polen zurückzukommen, zu flüchten. Im November 1939 schritten die slowakisch-ungarische Grenze bei Nitra 24 Polen über. Die polnischen Kriegsgefangenen waren dann im Lager bei Lešť konzentriert, dorthin geraten sie in Deutschland, wo sie gearbeitet haben. Im Jahre 1942 geraten im Kreis Nitra 2 französische Kriegsgefangenen. Der Sicherheits-repressive Apparat wies sie illegal ins Ausland aus, womit er die Rechte der Kriegsgefangenen ernsthaft verletzte.

Vom Oktober 1944 vermehrten sich die Beschwerden über die deutschen Soldaten. Die deutschen Soldaten nutzten in den relativ ruhigen Gebieten die Jagdmöglichkeit um so ihre Ernährung mit Wildfleisch zu bereichern. Es waren die deutschen Soldaten, die in den Truppen der 8. deutschen Armee in Ungarn wirkten. Im Herbst 1944, als die Ostfront immer mehr durch Ungarn nach Westen drängte, merkten die Sicherheitsorgane sogar einen Fall illegaler Grenzverletzung durch eine grössere Gruppe von ungarischen Soldaten vor, die eine grössere Menge von Feuerholz ausführen. Vom Dezember 1944 bis Februar 1945 konzentrierten sich in Nitra und in der Umgebung oder führen nur durch den Kreis deutsche Truppen und die Armee von Vlasovov, als auch kleinere Truppen von Soldaten der ungarischen Armee (die dem deutschen Kommando untergeordnet waren) und Truppen ungarischer Gendarmen durch. An dem Grenzübergang in Branč trat fast eine Freisetzung des Überganges ein. Die Bevölkerung beschwerte sich über die Anwesenheit der ungarischen Evakuierten und Soldaten, da diese verschiedene Ungehörigkeiten begingen. Zu den irredenten Aktionen der ungarischen Revisionspolitik kann man die Verstösse der Anehörigen der ungarischen Grenz-wache, die mehrmals Grenzverletzungen begingen, einreihen. Die Grenzverletzungen und Streitigkeiten mit slowakischer Grenz-wache lief mehrmals tragikomisch hinaus.

Das Ankommen neuer Elemente der Bevölkerung und Grenzverletzungen waren eine fast tägliche Erscheinung. Damit musste sich auch die slowakische Verwaltung abfinden. Nach dem Aufbau der Zentralen Staatssicherheitsdienstes im Dezember 1939 gehörte die Problematik der Sicherheit und der militärischen Deserteure in seiner Kompetenz. Die Vollzieher seiner Anordnungen waren die lokalen Organe des Staats- und Sicherheitsapparates. Diese bewältigten die Probleme an der Grenze doch nicht immer rational und effektiv und mehrmals verursachten sie entgegengesetzte Reaktionen und Chaos. Das galt aber auch über die zentralen Staatsbehörden.